ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Սովետական Հայաստանում գիտությունը մեծ նվաճումներ է ձեռք բերել, համընթաց շարժվելով մեր տնտեսական ու մշակութային կյանքի հետ: Նշանակալի են հաջողությունները նաև պատմական գիտության զարգացման բնագավառում: Սակայն պատմական գիտության պատմության (պատմագրության) տեսական հարցերի քննարկման ծավալը ու մակարդակը դեռևս անբավարար են:

Ելնելով մեր պատմագրության այս վիճակից, ես որոշեցի դիմել ձեզ, առաջարկելով լայն ճանաչում նվաճած «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ում ստեղծել հատուկ բաժին՝ պատմագրության հարցերի պարբերական քննարկման համար:

Միութենական պատմագիտական հանդեսներում վերջին տարիներին հրատարակվեցին բավական մեծ թվով հոդվածներ, ծավալվեցին ուշագրավ ու արդյունավետ բանավեճեր, սակայն մեր պատմագիտական հիմնարկները ու հանդեսները շրջանցեցին դրանց, թեպետ 15 դարերի պատմագիտական մտքի և մեծ գրականության ժառանգություն ունեցող Հայկական ռեսպուբլիկան իր գիտական կոլեկտիվներով շատ բան կարող էր անել պատմական գիտության մարքսիստական պատմություն ստեղծելու գործում:

Հարցի կարևորությունը տարակարծությունների առիթ չի տվել և բոլորին պարզ է, որ պատմագիտության զարգացման փուլերի որոշումը, դրանց համար բնորոշ սոցիոլոգիական ուղղությունները կամ շկոլաները և դրանց պատմահայեցողական կոնցեպցիաների սոցիալական, քաղաքական, գաղափարաբանական հիմքերը, ծագումն ու էվոլյուցիան պետք է դառնան լուրջ ու բազմակողմանի քննարկման առարկա: Այդ զորավիգ կլինի պատմության մատերիալիստական ըմբռնման, հասարակության զարգացման բարդ հարցերի ճիշտ լուսաբանման և անցյալի ժառանգության քննադատական յուրացման հույժ կարևոր գործին: Անշուշտ այդ աշխատանքների ընթացքում անհրաժեշտ ուշադրություն պետք է նվիրել Ստալինի անձի պաշտամունքի շրջանում պատմական գիտության բնագավառում թույլ տրված ամեն կարգի սխալների ու խեղաթյուրումների հաղթահարմանն ու վերացմանը:

Չնայած խնդրի այսքան կարևորությանը, պատմագրության ուսումնասիրության ուղղությամբ Հայաստանում արված են միայն առաջին քայլերը: Այժմ ժամանակն է գործն սկսել ամբողջ լայնությամբ ու խորությամբ:

Ուսումնասիրությունները պետք է սկսել պրոբլեմների պատմագրական վերլուծություններից, քննության առարկա դարձնելով այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են. ասենք, հայ ժողովրդի ծագումը, հասարակական ֆորմացիաները Հայաստանում, հայ գյուղացիության պատմությունը, կապիտալիստական հարաբերությունների գենեզիսը, բանվոր դասակարգի ձևավորման, հայ հասարակական-քաղաքական հոսանքների, ազատագրական շարժումների պատմությունը և այլն, և այլն: Այդ հարցերից յուրաքանչյուրով զբաղվող մասնագետները «Հանդես»-ի էջերում, կամ պատմագիտական հիմնարկների միացյալ ուժերով կազմակերպված դիսկուսիաներում, հնարավորություն կունենան հանդես գալ ու մտքերի փոխանակության ու գիտական վեճերի միջոցով բյուրեղացնել առավել ճիշտ և համոզիչ եզրակացություններն ու ընդհանրացումները:

Հասկանալի է, որ մեկ պատմաբանի ուժերից վեր է բարձրացնել մի քանի պրոբլեմների պատմագրությունը, ինչքան էլ համայնապարփակ լինեն նրա պատմագիտական մտահորիզոնը, ինչքան էլ լայն՝ նրա նախասիրությունների բնագավառը: Մեկ մարդու համար առավել ևս անընդգրկելի է ողջ պատմագրությունը, եթե այն չպիտի վերածվի սոսկական բիբլիոգրաֆիայի կամ պարզունակ կոմպիլյացիայի:

Ընդհանրացնող և սպառիչ աշխատություններին, անշուշտ, պետք է նախորդեն թեմատիկ ուսումնասիրությունների շարքեր, որից հետո միայն համեմատաբար փոքր հեղինակային կոլեկտիվը հնարավորություն կունենար մի ընդհանուր հայտարարի բերել արվածը: Այսպես են վարվել ռուս գիտնականները, երբ կազմել են ու հրատարակել «Պատմական գիտության

պատմության ակնարկներ»-ը (1955), միավորելով Սովետական Միության բոլոր պատմագիտական հիմնարկների և մի քանի տասնյակ մասնագետների ուժերը: Միայն այնքան մշակված ռուսական պատմագրության նոր ակնարկներ ստեղծելուն մասնակցել են տասնյակ ականավոր գիտնականներ (Տիխոմիրով, Նաֆենզաուզ, Բեսկրովնի, Ալպատով, Դոդոնով, Իլլերիցկի, Պրեդտեչենսկի, Ռուբինշտեյն, Սիվկով, Յացունսկի):

Դժբախտաբար այս ձևով չի գնում գործը մեզ մոտ: Ըստ էության անընդունելի ու սայթաքուն ուղի է ընտրել Հեռակա մանկավարժական ինստիտուտի դոցենտ Շ. Ռ. Հարությունյանը, միայնակ ձեռնարկելով այդ գործին: Նույն ինստիտուտի «Տեղեկագրում» (1964, № 3) նա հրատարակել է, օրինակ, մի հոդված («Սովետական պատմագրության զարգացումը 1920—1956 թթ.»), որում թվարկվում են գրեթե բոլոր գրքերն ու հոդվածները և «րնութագրվում» հարյուրավոր հայագետներ ու պատմաբաններ՝ սկսած լեզվաբաններից (Մեսրոպ, Անառյան, Ղափանցյան և այլն), հնագետներից (Մառ, Օրբելի), ազգագրագետներից, հայոց հին, միջնադարյան, նոր և սովետական շրջանների պատմություններից մինչև պարտիայի, ՍՍՌՄ-ի և ընդհանուր պատմության մասնագետները: Աշխատությունների և գիտնականների այդ ահռելի զանգվածի կալեյդոսկոպում սովորաբար սահող մարդկանց ու գործերի ընութագրություններից շատ քիչ բան է պարզվում ու ընկալվում: Պատմաբանի տեղը գիտության մեջ որոշելու համար անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում տալ այն մասին, թե ինչպե՞ս է նա յուրացրել անցյալի ժառանգությունը, ինչպե՞ս լուծել գիտության առաջ դրված հարցերը. ի՞նչ նոր խոսք է ասել և այդ բոլորը՝ ի՞նչ մակարդակի վրա: Առանձին պատմաբանների «մեծ վաստակի», «կարևոր ներդրումների», «խորաթափանց մտքի» և «մեծ էրուդիցիայի» մասին պարբերաբար հնչող դրվատական բացականչությունները չեն կարող օգնել գիտության զարգացման ներքին տրամաբանությանը հետևելու գործին: Ի՞նչ է տալիս ընթերցողի մտքին ու սրտին չրացվող փակագծերում արված, օրինակ, այսպիսի հայտարարությունը. «Մանանդյանը մի քայլ առաջ անցավ հայկական ֆեոդալիզմի պատմության խորագիտակ պրոֆ. Ն. Ադոնցի սկսած գործից» (էջ 132): Շատերս նեք լսել, որ Ն. Ադոնցը խորագիտակ է, իսկ Մանանդյանը՝ բազմավաստակ, բայց չգիտենք, թե ինչպե՞ս է Մանանդյանն անցել «Ն. Ադոնցի սկսած գործից»: Առանց կոնկրետ վերլուծության ու համեմատության, առանց հարցի լուծման պրոցեսի պարզաբանման, նման գնահատականներն ու գովեստները չեն նպաստի պատմագրությանը, եթե անգամ միանգամայն հիշտ ու օբյեկտիվ լինեն: Գիտության պատմությունը պետք է դրվի գիտական հողի վրա, սովետահայ հարուստ պատմագրությունը պետք է ստեղծվի մեր անվանի, փորձված պատմաբանների մի ամբողջ խմբի ուժերով:

Վ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ